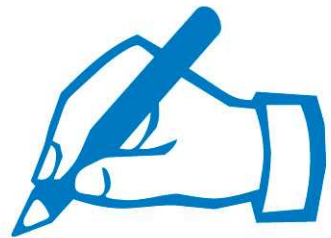

Tips voor de Inleider

Handreiking Bijbelstudie De zeven gemeenten

Voorwoord

Deze bijlage is bedoeld voor leidinggevend en inleiders die graag wat handvatten aangereikt krijgen bij de behandeling van de Handreiking Bijbelstudie over de zeven brieven die Johannes op Patmos heeft geschreven.

Bij iedere schets vind je meer achtergrondinformatie over de plaats waar de gemeente gevestigd was. Het gebruik daarvan kan er aan bijdragen dat de gebruikte beeldspraak beter begrepen wordt.

Per schets geven we zo mogelijk een aantal suggestie die speciaal bedoeld zijn voor hen die de inleiding op de JV houden. Waar nodig en beschikbaar achtergrondinformatie over de betreffende plaats en tenslotte wat suggesties/opmerkingen om de bespreking van vragen en stellingen te verdiepen.

Allereerst een stukje algemene informatie over de opbouw van de brieven. In een inleiding over de eerste brief kun je daar gebruik van maken om zo een totaal beeld te geven.

a. de structuur: de brieven hebben alle zeven ongeveer dezelfde structuur

1. adres: aan de engel (=voorganger) van de gemeente
2. schrijfpdracht door Christus Zelf gegeven
3. aanhef: dit zegt Hij, Die.....
4. presentatie van Christus met een paar trekken uit Zijn verschijning
5. rapport over de aangeschreven gemeente: Ik weet uw werken..... in lovende of vermanende woorden
6. oproep tot waakzaamheid, trouw, bekering
7. oproep om aandacht aan het vervolg te schenken: wie oren heeft.....
8. belofte

b. ze zijn te verdelen in twee groepen:

1. Een groep van drie, eindigend met een belofte, voorafgegaan door een vermaning
2. Een groep van vier, eindigend met een vermaning, voorafgegaan door een belofte

c. te prijzen of te laken?

De gemeenten van Smyrna en Filadelfia wordt niets verweten.

Aan Sardis en Laodicea valt niets te prijzen.

Efeze, Pergamus en Thyatira zijn te prijzen en te laken.

Schets 1 Efeze

A. Tip voor de inleider:

Als inleider zou je kunnen beginnen met een prikkelende stelling: Als gemeente moeten we ons meer bezig houden met het thema "liefde" dan met de zuiverheid van de leer.

Die stelling kun je even in het midden neerleggen. Na een korte discussie (5 minuten) kun je zelf de stelling belichten en overgaan tot de inleiding van de brief.

De christelijke gemeente van Efeze wordt gezien als de moedergemeente in Klein-Azië. Over het "weten van de kandelaar"(vs. 5) wordt verschillend gedacht: Wordt de leider hun afgenomen? Houdt

Tips voor de Inleider

de gemeente op te bestaan? Raakt de gemeente haar eerste rangpositie kwijt? Gaat het licht uit, zodat de gemeente verstart? Er is bewust gekozen voor de tweede optie, omdat de geschiedenis ons aantoonde dat de gemeente ophield te bestaan, als gevolg van het feit dat voortdurende bekering achterwege bleef.

B. Achtergrond:

De stad Efeze lag dicht bij Patmos en was de toegangspoort tot Azië en de doorvoerhaven naar de karavaanroutes die naar de Eufraat liepen. Na Rome, Alexandrië en Antiochië was Efeze de vierde stad in de wereld. Paulus bezocht de stad op zijn Hij liet de zorg daarna tijdelijk over aan Aquila en Priscilla, die Apollos inwijdden in de geheimen van het Christendom. Volgens de overlevering heeft Johannes er ook gewerkt en ligt hij daar begraven. De gemeente leefde temidden van het heidendom en had het dus niet gemakkelijk

De *geschiedenis* van Efeze: Het was een zeer bloeiende stad in de oudheid. Door dichtslibbing van de haven is de stad tot twee keer toe verlegd. Vanaf de derde eeuw was de invloed van de stad tanende. Naast de tempel van Artemis (Diana) is de stad bekend geworden om haar amfiteater waar zo'n 24.000 toeschouwers in konden.

De *godsdiens*t valt er te melden dat men in de stad en haar wijde omgeving de godin Artemis, in de Statenvertaling Diana genoemd, vereerde. Deze verering kwam o.a. tot uitdrukking in het verkopen en kopen van beeldjes van deze godin en haar tempel. De zilversmid Demetrius was een van de drijvende krachten achter deze "industrie".

C. Bij de vragen/opdrachten:

--

Schets 2 Smyrna

A. Tip voor de inleider:

Smyrna betekent "mirre". Dit is een Bijbels beeld voor lijden. Christus kreeg gemirrede wijn te drinken. Je zou kunnen beginnen met het bespreken van het (gefigeerd) bord op de kerkmuur zoals dat aan het begin van de schets is opgenomen. Daarna een korte schets geven van de gemeente van Smyrna. Vervolgens kun je tekst voor tekst voor laten lezen en behandelen. Sluit het af met een gesprek over wat wij kunnen doen voor hen die in verdrukking zijn en hoe we onszelf op verdrukking kunnen voorbereiden.

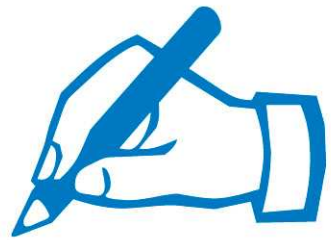
In de brief is een neergaande lijn (armoede, verdrukking, laster, gevangenis, dood) en een opgaande lijn merkbaar (rijk, verdrukking van 10 dagen, kroon des levens), die lijn kun je in je inleiding verwerken.

B. Achtergrond:

De engel van de gemeente van Smyrna is waarschijnlijk Polycarpus. Hij zou de ontvanger van deze brief kunnen zijn. Als hij in 156 n Chr. verklaart dat hij 86 jaren zijn Koning heeft gediend, is hij in 74 of 75 n Chr. tot geloof gekomen.

In de bovenstad van Smyrna woonden de rijke burgers en waren de villawijken te vinden. In de benedenstad woonde het armere gedeelte, ook de christenen. De christenen waren extra arm en woonden waarschijnlijk in krotten.

Tips voor de Inleider

Bekende monumenten waren de kroon van Smyrna (de citadel op de berg Pagos), de stadsbibliotheek en het theater, waar ongeveer 20.000 mensen in konden. De stad was ook beroemde om zijn stadion waarin atletiekwedstrijden en gladiatorenengevechten werden gehouden. De stad kende een goede waterleiding. Ook was Smyrna zeer afgodisch: de Romeinse en Griekse goden waren ruim vertegenwoordigd.

De christelijke gemeente is ontstaan in ongeveer 50 n. Chr. Misschien is hij vanuit Efeze door Paulus gesticht (Handelingen 19:10) Misschien ook al eerder door de Joden, die Handelingen 2 hadden meegemaakt.

Het is de enige van de zeven gemeenten, waar voorzover bekend, nog een christelijke gemeente is overgebleven. Het huidige Izmir telt een gemeente van ongeveer 200 leden. Smyrna lag ongeveer 70 km van Efeze af. Het was de oudste stad van Kl.-Azië. Het oude Smyrna is rondom 600 v. Chr. verwoest door de Lydische koning en weer opgebouwd in 290 v. Chr. door Alexander de Grote. Smyrna, het huidige Izmir is een belangrijke havenstad en beroemd om zijn vijgen en tapijten.

C. Bij de vragen/opdrachten:

Bij vraag 3:

Met de eerste dood wordt de scheiding tussen lichaam en ziel bedoeld. De tweede dood duidt op de scheiding tussen de mens en God.

Bij vraag 4:

Verdiep de bespreking van deze vraag door stil te staan bij het verschil tussen geestelijke bereidheid en praktische voorzorgen die de gemeente zou moeten of kunnen treffen.

Bij vraag 6:

Denk aan belang van hoor/wederhoor; open en eerlijke communicatie en niet toegeven aan roddelcircuits in kerkelijke kringen.

Suggestie voor actuele opdracht:

Zoek op websites of in publicaties van stichtingen als Friedensstimme, Hulp Vervolgde Christenen, De Ondergrondse Kerk en st. China, naar actuele informatie over christenvervolgning op dit moment.

Bespreek wat de aanleiding is voor de vervolging, wat je opvalt in de houding van christenen en vooral ook op welke wijze jullie naast het gebed tot steun kunnen zijn. (actie door te schrijven naar regering, ambassade etc. diverse stichtingen bieden hiervoor concept brieven)

Schets 3 Pergamus

A. Tip voor de inleider:

Het is misschien aardig om bij het onderwerp dat nu besproken wordt (troon van de satan; zonde der Nicolaïeten) eens een actueel onderwerp te betrekken. Ook nu worden christenen om dezelfde redenen vervolgd. Ook nu zijn er christenen die het op een akkoordje met de wereld gooien. Informeer eens bij stichtingen die werkzaam zijn voor de vervolgte kerk als dat bij eerdere schetsen nog niet is gedaan.

Dat de zonde der Nicolaïeten niet vreemd geweest is in die tijd verklaart ook wel de beslissing die op het apostelconvent genomen is in Handelingen 15, waar besloten werd dat zij zich onthouden moesten "van de dingen die door de afgoden besmet zijn en van hoererij en". (Hand. 15:20)

Gebruik ook de achtergrondinformatie.

Tips voor de Inleider

B. Achtergrond:

Pergamus (nu Bergama) ligt 70 km. Ten noorden van Smyrna, aan de rivier Caïcus, ongeveer 2,5 km. Landinwaarts. De bovenstad was trapsgewijs tegen een heuvel gebouwd. Daarbovenop schitterde de citadel, de acropolis van de stad, waar ook de tempel van Zeus (één van de zeven wereldwonderen) gebouwd was. Eén van de vele tempels die Pergamus kende was gewijd aan Asclepius, de god van de geneeskunde, ook wel tempel van Soter (=Redder) genoemd. Tevens waren er geneeskrachtige bronnen aanwezig. Dit zorgde ervoor dat Pergamus het Lourdes van de oudheid werd genoemd. De stad was ook een grote bibliotheek met 20.000 perkamenten rijk (volgens sommige verklaarders is de naam Pergamus hiervan afgeleid).

Het was een ommuurde stad met goed geplaveide straten. De tempel van Asclepius werd Ten tijde van de beroemde Galenus was het de bloeitijd voor deze tempel. Het is nog steeds duister, wie die Nicolaüs geweest is naar wie de zonde der Nicolaïeten genoemd is.

Er wordt wel gedacht door sommige uitleggers dat Antipas de engel van de gemeente geweest is, maar daarvoor zijn geen gronden te vinden.

Witte steen

In de rechtspraak van die dagen kregen zij die veroordeeld werden een zwarte keursteen en zij die werden vrijgesproken een witte keursteen. En op die keursteen stond dan je naam gegraveerd. Dan begrijpen we gelijk wat deze witte keursteen inhoudt als Christus dit zegt. Dat is niet een verdiende keursteen door mij en door jou. Deze is verdiend door Christus. En zij die overwinnen zullen deze keursteen krijgen. Vrijpraak voor het Hoogste Rechtscollege.

C. Bij de vragen/opdrachten:

Bij vraag 1:

De troon van satan staat ook midden onder ons: verleidingen van seks, van de satanskerk, van mode, van niet gehoorzaamd gezag, van echtscheiding, van ruzies in gezinnen, van invloed van de massamedia.

Bij vraag 4:

Abram – Gen 17

Jakob – Gen 32

Simon – Johannes 1

Jesaja 62 (heeft betekenis voor Gods werk in zondaren, ook vandaag)

Bij de opdracht op pag 20:

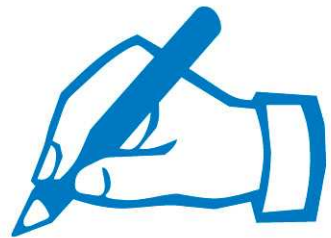
Het gaat er hier natuurlijk niet om elkaar eens even goed kritisch om de oren te slaan. Bijbels vermaan (vgl. de paranese in de brieven van Paulus) komt vanuit de liefde. Het is zinvol om eens eerlijk in de spiegel te zien en je af te vragen in hoeverre we ons willen laten corrigeren en gezeggen.

Schets 4 Thyatire

A. Tip voor de inleider:

Ga van concrete voorbeelden van deze tijd uit om de aangeduide zonden zo dicht mogelijk bij de jongeren te krijgen. Te denken valt bijvoorbeeld aan werksituaties als: een aannemer die de kapotte bar van de discozaal moet repareren; het beroep van een piloot; kun je als christen de vangstquota aan je laars lappen in het vissersbedrijf; kun je als agrariër de milieumaatregelen ontduiken.

Tips voor de Zuleider

Wie de leider van de gemeente van Thyatire geweest is, weten we niet. Sommige handschriften lezen bij vers 20: dat gij uw vrouw Izebel. Dan zou Izebel de echtgenote van de voorganger geweest zijn, en is Izebel een verwijzing naar de goddeloze vrouw van Achab.

De belofte uit vers 26 dat Hij hen macht zal geven over de heidenen, is een vervulling van psalm 2:8 en 9. Over de morgenster (vers 28) worden verschillende uitleggingen gegeven. De ene uitlegger zegt dat het een toespeling is op Lucifer in Jesaja 14:12; een ander dat het een verwijzing is naar Daniël 12:3 en de onsterfelijkheid van de rechtvaardigen; een derde dat het op Christus Zelf slaat (Openb 22:16); een vierde dat het een toespeling is op een bepaalde betekenis van de morgenster, zoals deze in Thyatira functioneerde en die wij niet meer kennen.

Over het hart- en nierenonderzoek van vers 23 nog het volgende: in aansluiting op wat Hij gezegd heeft in vers 18 en 19: 'Ogen als een vlam vuurs' en 'Ik weet', geeft Hij hier aan dat Hij tot in de diepste schuilhoek van ons hart kijkt en dat Hij precies proeft wat onze bedoelingen zijn. Het hart is de zetel van de beraadslagingen, van het overleg. De nieren zijn de zetel van de innerlijke gevoelens, de begeerten, de lusten.

B. Achtergrond:

Thyatire lag 60 km ten zuid oosten van Pergamus, aan de weg naar Sardis. De stad was niet zo afgodisch als Pergamus. Slechts twee goden (Apollo en Artemis) werden er openlijk vereerd, naast de vele beschermheiligen van de gilden. Omdat de stad geen verdedigingsmuren had, lag er een behoorlijke legermacht. Thyatire was een garnizoensstad. Het lag op een kruispunt van wegen. Door de Pax Romana (vrede die in het Romeinse rijk destijds heerste) groeide het uit tot een belangrijk handelscentrum. Er waren allerlei ambachten te vinden, zoals wolwevers, linnenververs, leerlooiers, purperververs. Lydia was afkomstig uit deze stad en waarschijnlijk in Filippi gestationeerd als vertegenwoordigster van haar purperbedrijf.

De ambachtslieden waren verenigd in gilden (vgl. de Middeleeuwen) en elke gilde had zijn schutterspatroon, zijn beschermheilige. Jaarlijks werden er gildenfeesten georganiseerd, waarbij aan de beschermgod geofferd werd. Dat offervlees werd dan daarna gegeten. Daarbij werd ook flink gedronken. Het ontastte menig keer in een orgie, waar seksuele uitpattingen heel normaal waren.

C. Bij de vragen/opdrachten:

Casus: verzin gerust een andere casus van dezelfde strekking als dit een voorbeeld is dat bij jullie totaal onbekend is.

Vraag 2:

De kanttekeningen hierbij:

55) weinige: Namelijk in getal, hoewel zij van groot gewicht zijn, gelijk ook. En dit zegt *Christus* om hen te gemakkelijker en met meerderen moed tot verbetering derzelve te brengen.

56) de vrouw: Sommigen verstaan hierdoor de secte zelf der Nicolaïeten, gelijk door de hoer van Babel hierna, verstaan wordt de gehele afgodische heerschappij van den antichrist. Doch dewijl *Christus* nu tweemaal deze secte met haar naam genoemd heeft, zo is het geloofwaardiger, dat hierdoor een zekere aanzienlijke vrouw van deze secte onder hen, die een schijn van godzaligheid had en een voorzeggenden geest roemde te hebben, verstaan wordt, die gelijk de rechte Jezebel eertijds het volk Israëls tot de afgoderij van Baäl bracht, en vervolgens ook tot hoererij, die met zulke afgoderij gewoonlijk gemengd was, ook zo door haar schijn en overredingen de christenen hiertoe, als een geoorloofde zaak, zocht te brengen, en daartoe haar huis openhield.

Tips voor de Inleider

Schets 5 Sardis

A. Tip voor de inleider:

Wanneer je met de inleiding van de schets begint, kun je met elkaar eens nagaan of je weet wat kerkvisitatie inhoudt. Op www.kerkrecht.nl vindt je de tekst van de Dordtse Kerkorde, art. 44 beschrijft de kerkvisitatie.

Er was een grote Joodse gemeenschap in Sardis. Dit had waarschijnlijk te maken met het goud dat door de Pactolus afgevoerd had. We lezen niet dat joden en christenen niet met elkaar overweg konden. Probeer eens de parallellen op te sporen tussen Sardis en de gemeenten van onze tijd. Ga ook eens na en verwerk het in je inleiding, in hoeverre het materialisme onze gemeenten beïnvloedt.

Suggestie om de slotzin van iedere brief: 'wie oren heeft die hore' (zie ook vrg. 5) heel concreet te maken: *Neem een radio mee met een frequentiezoeker die je met de hand draait. Stem net niet helemaal scherp af op een zender en laat dat horen, zonder nog iets te zeggen. Vraag wat er aan de hand is.*

Stem vervolgens goed af en je hoort het verschil.

Met dit vb kun je extra duidelijk maken wat het gevolg is als je niet (goed) afgestemd bent op Gods Woord door allerlei zaken in je leven. Je hoort dan niet wat de Geest te zeggen heeft!! Spreek door over het belang van deze geestelijke oren.

B. Achtergrond:

Sardis lag 80 km. ten noord oosten van Efeze en 80 km oostelijk van Smyrna, dichtbij de rivier Pactolus. Deze rivier voerde goud mee in haar stroom. Sardis was de residentie van de schatrijke Croesus, koning van Lydië. De inwoners stonden bekend om hun weelde, verworven door veroveringen, akkerbouw en handel (wollen stoffen, textiel, tapijten, parfums en zalven). Het was in de Romeinse tijd een zeer uitgebreide stad met waterleiding, thermen, een stadion en een theater. De belangrijkste verkeersweg van Asia liep als een marmeren straat dwars door de stad. Twee edelstenen uit de mijnen danken de naam aan de stad: sardion en sardonix. Het huidige Sart is een arm dorpje.

Er was een tempel voor Artemis en een voor Zeus. Het was een belangrijk centrum voor de keizerverering. Van de christelijke gemeente is niets bekend voor deze brief. Als mogelijke voorgangers van de gemeente worden de namen Zosimus en Vitalis genoemd.

C. Bij de vragen/opdrachten:

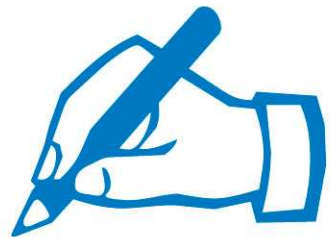
Associatieopdracht:

Hoewel de brief niet alleen aan de voorganger is geschreven, is het niet verkeerd om zoals dat in de eerste verzen van de brief gedaan wordt deze vraag onder ogen te zien.

Vraag 1,3:

Deze vragen hebben alles met elkaar te maken, zeker vanuit de verwijzing naar Ezechiël 37. Hoe ons eigen hart er ook tegenop komt, de Bijbel maakt duidelijk dat een gemeente, een mens, hoe (kerkelijk) actief ook, van nature dood is. Zelfs 'actief' dood, d.w.z. dat hij van zichzelf volhard in de zonde en daarmee steeds verder van God afgaat. Wat een wonder ziet Ezechiël dan gebeuren: als de Geest gaat werken, komt er leven! Wat een belofte, daar hoeft niets van onszelf bij.

Tips voor de Inleider

Schets 6 Filadelfia

A. Tip voor de inleider:

Er wordt gesproken over het openen en sluiten van de deur. In de Bijbelstudie is de nadruk alleen op de geopende deur neergelegd. Het is misschien ook wel goed om eens even door te gaan over wat het betekent als de deur gesloten wordt en niemand hem kan openen.

Een andere uitleg voor die geopende deur: Christus deelt mee dat Hij de gemeente van Filadelfia de deur geopend heeft tot Zijn Koninkrijk. De mensen uit de synagoge hebben hen geëxcommuniceerd. Christus heeft door Zijn sleutel hen de toegang tot Zijn Koninkrijk geopend.

Misschien kun je in je inleiding (afh. van hoe het in jullie gemeente is) iets doen met vraag 2 en de gespreksopdracht. Ga maar eens in op het krijgen van kritiek. Welke kritiek moeten we vermijden en schaaft de gemeente? Is het goed als er helemaal niets van de gemeente(leden) te zeggen is, doordat eigenlijk niemand kan zien dat je bij een christelijke gemeente hoort? Waarin mag je of misschien wel moeten we herkenbaar zijn voor de buitenwacht?

B. Achtergrond:

De resten van Filadelfia liggen onder het huidige Alasehir (= stad van god). De heuvel, waarop de citadel was gebouwd was een uitloper van het Tmolosgebergte. Het lag in een vallei die uitliep in de Egeïsche Zee. Aan het eind van de uitloop lag Smyrna, op een kruispunt van handelswegen, 45 km ten zuidoosten van Sardis, aan de weg naar Laodicea en Kolosse. Ze was beroemd om de bron met geneeskrachtig water en de bloeiende industrie. Ze was de jongste van de zeven. Haar naam heeft ze ontleend aan een bijnaam van de stichter, koning Attalus Filadelfus. De laatste naam betekent: broederliefde. De stad lag aan de keizerlijke postroute van Rome, via Troas naar Filadelfia en verder. De stad gold als de poort naar het oosten. De stad was erg gevoelig voor aardbevingen. Dionysus (de wijngod) was de belangrijkste god die vereerd werd.

In de tijd dat deze brief geschreven is, was de stad economisch ernstig getroffen door een edict van Domitianus: de helft van de wijngaarden in de provincie moest gerooid worden. De nieuwe aanplant werd verboden. Dit om concurrentieredenen. Hierdoor werd de wijnbouw behoorlijk gedupeerd.

C. Bij de vragen/opdrachten:

Misschien zijn bepaalde dingen uit de vragen al besproken bij eerdere schetsen. Sla die dan nu over en maak evt. zelf nog aanvullende (actuele) vragen of stellingen bij deze schets.

Bij vraag 4:

Denk aan de christenvervolgingen van vandaag de dag in Noord-Korea, Saoedi-Arabië, Vietnam, China, Sudan enz.

Schets 7 Laodicea

A. Tip voor de inleider:

Je kunt in je inleiding allereerst deze brief bespreken. Het is de brief die waarschijnlijk het meest van allemaal bepreekt wordt in onze kerken, dus kan het allemaal erg bekend zijn. Probeer daarom bij deze laatste inleiding de balans eens op te maken. We hebben nu zeven gemeenten behandeld. Als de Heere tegen ons zou zeggen: "Ik weet uw werken", wat zou Hij van ons dan opsommen? Bespreek dan in de groep ook in elk geval de laatste vragen uit de schets.

Tips voor de Zuleider

B. Achtergrond:

Laodicea was een belangrijke stad in de Lydius-vallei. Het lag 70 km. ten noorden van Filadelfia op een kruispunt van twee belangrijke hoofdwegen: die van Efeze naar het oosten en van Pergamus/Sardis naar het zuiden. De stad is gesticht door Antiochus II en genoemd naar zijn eerste vrouw: Laodice. Het was een centrum van handel en industrie. Er werden veel afgoden vereerd. De keizercultus was daar al vroeg aanwezig. Het lag dicht bij Kolosse en Hiërapolis. Laodicea was een stad met veel miljonairs. Het bankwezen bloeide daar volop. Er was een medische faculteit, verbonden aan de tempel van Men Carou. Ze ontwikkelden medicijnen, zoals nardus voor de oren en ogenzalf. Waarschijnlijk heeft Lucas hier gestudeerd (Kol. 4:14)

Uit warmwaterbronnen bij Hiërapolis stroomde door een goot water naar Laodicea. Als het bij de stad aankwam, was het lauw. De gemeente is mogelijk gesticht vanuit Efeze door Epafraas (Kol. 1:17) Paulus heeft de gemeente waarschijnlijk nooit bezocht (Kol.2:1), maar heeft hen wel een brief geschreven, die helaas verloren is gegaan (Kol. 4:16)

Nog wat weetjes:

In 1402 is de stad door de Turken verwoest en niet meer opgebouwd.

Van de oude stad zijn nog ruïnes van de waterleiding, de watertoren, het stadion, het gymnasium met het bad, de resten van de Syrische poort, van de stadsmuren en twee theaters over. Er woonden een groot aantal Joden, die hun bijdragen leverden in de handel en het bankwezen.

C. Bij de vragen/opdrachten:

Vraag 1:

Vgl. nog eens de opdracht bij schets 3 (pag. 20)

Vraag 7:

Je kunt ipv deze vraag alleen maar te bespreken het een keer anders doen en alle reacties op een flip-over schrijven om zo het gesprek in de groep op gang te krijgen. Geldt ook voor de a vraag van de slotvragen.

Literatuur:

Korte Verklaring der Heilige Schrift
Openbaring: profetie van Patmos.
De dingen die met haast geschieden moeten
(Praktisch commentaar op de Openbaring van Jezus
Christus aan Johannes)
Brieven uit de hemel

Dr. S. Greijdanus
Dr. H.R. van de Kamp

Drs. R. van Kooten
Ds. C.G. Vreugdenhil